

*Карцева М. Д.,**старший викладач кафедри іноземних мов та міжкультурної комунікації
Харківського національного економічного університету імені Семе́на Кузне́ця*

ЕТНООРІЄНТОВАНА МОДЕЛЬ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОЇ АДАПТАЦІЇ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ ДО ПОЛІТКУЛЬТУРНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. У статті розглянуто застосування етноорієнтованого підходу до проблеми навчання освітніх мігрантів та їхні адаптаційні труднощі, зумовлені етнопсихологічними та етнокультурними особливостями. Обґрунтовано необхідність залучення як структуротворчого чинника етнічної належності освітніх мігрантів під час проектування процесів пристосування під час навчання нерідної мови. Доведено, що лінгвокультурна адаптація являє собою важливу умову реалізації освітніх потенціалів й покликана забезпечити збалансований розвиток мовних здібностей та компетенцій. Визначено, що дидактична система подолання лінгвокультурних труднощів адаптації іноземних студентів базується на культурологічному, інтегрованому, особистісноорієнтованому, етнопсихологічному та компетентісному підходах до іншомовної освіти. Змістовна сторона етноорієнтованої моделі лінгвокультурної адаптації забезпечується сукупністю педагогічного, психологічного, методичного, етнокультурного та міжкультурного компонентів. Психологічний компонент адаптаційної системи визначено як інформацію про когнітивні стилі й структури мотивації, їхні етнопсихологічні особливості. Методичний компонент зазначеної системи реалізується через відбір методів, прийомів, способів і засобів навчання, адекватних етнокультурному портрету іноземних учнів і спрямованих на мінімізацію їх адаптаційних труднощів. Етнокультурний складник характеризується як компонент комплексного етноорієнтованого опису контингенту в лінгводидактичних цілях. Узагальнені етнокультурні портрети іноземців, знання стереотипів поведінки, своєрідності їх навчально-професійних прийомів та навичок, їхніх вірувань, традицій та звичаїв дадуть змогу виявити, оцінити й обґрунтувати правомірність поведінкових орієнтацій представників різних етнічних груп освітніх мігрантів, розв'язувати проблеми пізнання й міжособистісного спілкування в етнічно різномірних навчальних групах, запобігати конфліктним ситуаціям, стабілізувати загальносприятливий психологічний клімат й умови успішного оволодіння навчально-професійними компетенціями.

Ключові слова: іноземна мова, етноорієнтований, лінгвокультурний, адаптація, іноземний студент.

Постановка проблеми. Проблема адаптації освітніх мігрантів до життя й навчання в Україні є одним із головних питань, що розглядаються нині в методиці викладання іноземної мови загалом та в рамках етноорієнтованих досліджень зокрема. Психолого-педагогічні й методичні дослідження протікання адаптаційного розвитку іноземного студента показують, що звикання до вітчизняного освітнього середовища істотно залежить від їх належності до тієї чи іншої етнічної спільності, національної культури. Ступінь прояву й вагомості

різних адаптаційних процесів розрізняються залежно від етнічної приналежності, навичок міжкультурної комунікації, індивідуальних психологічних характеристик.

Пріоритетним напрямом методичного знання в галузі викладання іноземної мови є дослідження міждисциплінарного характеру, що розкривають етнопсихологічні, етнокультурні, мовні особливості інофона як суб'єкта освітнього процесу й спрямовуються на пошук шляхів оптимізації мовного навчання конкретного етнічного контингенту. Найближчою перспективою стають дослідження етнопсихологічних, етнокультурних особливостей представників різних регіонів у лінгводидактичних цілях, а також формування загального банку даних й рекомендацій, пов'язаних з оптимізацією навчання. Отже, актуальним є питання вивчення та опису особливостей протікання процесів пристосування певних етнічних контингентів, а також можливостей інтеграції педагогічних технологій, спрямованих на мінімізацію адаптаційних труднощів їх іншомовної освіти.

Проблема розроблення принципів управління процесами звикання в практиці навчання освітніх мігрантів в умовах різної етнічної наповнюваності навчальної групи спонукає до вирішення більш приватних наукових, методичних і практичних завдань. Подальшого опрацювання потребують питання визначення методів і способів вирішення адаптаційних труднощів інофонів засобами мовного навчання з урахуванням їх етнокультурної специфіки й умов їх взаємодії в рамках поліетнічної навчальної групи, створення методичних інструментів управління міжкультурною педагогічною взаємодією й мінімізація адаптаційних проблем у мультиетнічному колективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль етнокультурних чинників у змісті й технології навчання іноземної мови й специфіка навчання в іншомовному середовищі розглядається в роботах Л. Харченкової. Врахування національно-культурної специфіки інофонів, визначення їх культурно-типологічних стилів навчально-пізнавальної діяльності обґрунтовує у своїй роботі І. Бобришева. Лінгводидактичні основи етноорієнтованого навчання другої мови представників окремих етносів в умовах мовного середовища та поза ним розглядаються в роботах Т. Балихіної, Чжао Юйцзяо, О. Бикової, М. Циренова, Батсуури Батчімег тощо. Адаптаційні процеси послужили об'єктом дослідження загальної та соціальної психології (Б. Ананьєв, О. Лурія, Л. Виготський, О. Леонтьєв, Б. Ломов, С. Рубінштейн та ін.), етнопсихології та національної психології (В. Крисько, Н. Лебедєва, В. Павленко, Ю. Платонов, Т. Стефаненко та ін.). Акумуляовано чималий досвід наукового вивчення особливостей адаптації іноземних громадян до нового

освітнього простору (Л. Бутенко, С. Губарева, З. Хафізова, О. Суригін); здійснено опрацювання дидактичних та соціально-педагогічних обставин звикання студентів-іноземців до освіти у вишах (Д. Порох, Т. Павлушкіна, С. Родінова, Тамем Аль Крад тощо); розглянуто психологічні особливості представників різних етногруп та регіонів (С. Альохіна, М. Бондарчук, С. Гейченко, А. Косталес, Н. Філімонова, Ле Куанг Шон та ін.). Проте до цього часу немає загальноприйнятої думки про визначення, структуру, функції, класифікацію та методи дослідження адаптації, що акумулює досягнення порівняльної лінгвістики, лінгвокультурології, соціальної лінгвістики, етнології, етнолінгвістики та етнопсихолінгвістики.

Мета статті – дослідити етноорієнтовану складову частину лінгвокультурної адаптації інофонів через навчання іноземної мови, спрямовану на мінімізацію труднощів міжкультурної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Адаптованість іноземної молоді до навчання у виші розглядається науковцями як стан гармонійної взаємодії з новим освітнім й соціальним середовищем, в якому вони продуктивно виконують навчальну діяльність, приймають нові стандарти поведінки, задовольняють свої основні потреби та відчувають внутрішній комфорт. Процес адаптації – це взаємодія щонайменше двох об'єктів, систем. Ця взаємодія протікає в умовах дисбалансу, неузгодженості між системами, мета такої взаємодії – певна (за ступенем і характером) координація між системами, при чому досягнення мети передбачає зміни в системах, які взаємодіють [3, с. 14]. У процесі соціальної адаптації іноземці постають у цьому процесі як «об'єкт», на який спрямована адаптаційна діяльність, і як «суб'єкт», який чинить певний вплив на соціальне середовище, оскільки їхня активність здатна змінювати умови протікання адаптаційних процесів і наслідки. Результатом процесу взаємодії суб'єкта (людини або соціальної групи) й об'єкта (певні соціальні умови, які утворюють соціальне середовище або соціальну ситуацію) є оптимізація взаємодії людини та соціального середовища [5, с. 53]. Але на процес міжкультурної комунікації впливають специфічні психологічні, поведінкові та інші риси, носієм якого є інофон як представник певної нації або етносу. О. Шлягіна та С. Єніколопов використовують поняття «актуальний етнопсихологічний статус особистості», який визначають як «ступінь виразу та знак етнічної ідентифікації особистості, спрямованість та зміст авто- та гетеростереотипів, рівень етнічної толерантності, а також можливі трансформації її мотиваційно-сислової сфери, які виникають за умов взаємодії з представниками інших етнічних груп та розв'язання конфліктних ситуацій в інокультурному середовищі» [7, с. 82]. Етнопсихологічні внутрішньоособистісні аспекти соціалізації називають «етнічністю». На думку дослідників [2; 7], етнічність та етнопсихологічний статус суттєво впливають на поведінку студентів як найбільш активної частини соціуму, оскільки саме в освітньому просторі стикаються представники різних етнічних груп, що є носіями різноманітних культур та світоглядів. Так, у досить кризових ситуаціях міжособової міжкультурної взаємодії та внутрішньоособистісного конфлікту вони вживають звичні, перевірені стереотипні форми реагування, що склалися в рідній культурі, які іноді виявляються неадекватними, а нові ще знаходяться на етапі формування. Тому складники етнопсихологічного статусу (внутрішньоособистісного аспекту етнічності) індивідуальності доцільно роз-

глядати як специфічні (етноспецифічні) особистісні ресурси подолання труднощів міжкультурного пристосування іноземця у країні навчання. Саме з етнічною ідентичністю пов'язані найбільш фундаментальні зміни у психіці мігранта.

Важливе місце відводиться формуванню етнічної толерантності як етноспецифічному особистісному ресурсу міжкультурної адаптації. На думку науковців, у груповій (етнічній) свідомості існує тісний зв'язок між позитивною етнічною ідентичністю й аутогруповою (міжетнічною) толерантністю, який при несприятливих соціально-історичних умовах може розпадатися або перетворюватися на зворотний [2]. Тобто етнічну толерантність також можна розглядати як основний фактор подолання труднощів міжкультурної взаємодії та впорядкування їх суб'єктивного психологічного гаразду.

Особлива роль призначається такому світоглядному утворенню, як «картина світу», на яке впливають етнокультурні ознаки нового суспільства та яке виступає, за умов адекватності та гнучкості, суттєвим фактором адаптації, особистісним ресурсом успішності професійного становлення, особистісного розвитку освітнього мігранта. Картина світу є орієнтовною основою поведінки індивідууму, яка детермінує вибір поведінкових стереотипів та виражається в особистісно зумовлених емоційних реакціях. Спроможність до гнучкої трансформації ментального простору (картини світу) є важливим фактором міграційної готовності людини, проявом її самоорганізації, психологічним настановленням на добровільну зміну місця проживання й зниження ступеню, тривалості та інтенсивності переживання культурного шоку в нових соціокультурних й економічних умовах [6]. У сумарному вигляді існують колективні й індивідуальні моделі світу. До колективних належать загальнолюдська (система уявлень людства загалом про навколишній світ), етнічна (формується кожним етносом на основі глобальної загальнолюдської картини) й субкультурна (множинність яких виникає в того самого етносу та є відбитком уявлень про світ у певних субкультурах).

Багатоаспектність процесу звикання дає змогу розглядати цей феномен ще й з іншої сторони – як процес лінгвокультурної адаптації, який реалізується через мову навчання та в процесі її вивчення.

Огляд наукових джерел засвідчив, що лінгвокультурна адаптація розглядається як складний хід знайомства, звикання й пристосування особистості до іншого полікультурного середовища, освіти, взаємодії (особистісної та групової) в процесі оволодіння майбутньою професійною діяльністю через навчання нерідної мови, процес входження до ціннісно-сислового поля іншого соціокультурного середовища через іншомовну й інокультурну діяльність [4, с. 71].

У теорії лінгвокультурної адаптації мова країни перебування виступає інтегративним фактором, за допомогою якої, долаючи мовний бар'єр, людина має зуміти описати, а згодом вирішити утворювані в неї проблеми адаптації (соціокультурної, дидактичної, фізіологічної та ін.). Під час вивчення мови іноземець мусить здобути уявлення не тільки про мовну систему, але й мовленнєві, комунікативні, невербальні особливості цієї культури.

Мова виступає одночасно метою навчання й засобом адаптації до нового лінгвокультурного середовища. Здобуття психологічної рівноваги на емоційному, інформаційно-пізнавальному, комунікативному й поведінковому рівнях у найкоротший час

можливе лише через досягнення певного рівня володіння мовою як засобом комунікації, за умови пізнання через мову культури лінгвокультурної спільноти, усередині якої іноземному громадянину доведеться не тільки жити, спілкуватися, але й опановувати професійні знання. Інтегративну модель лінгвокультурної адаптації становить сукупність найбільш актуальних для інофона видів пристосування, їх мовні й поведінкові прояви засобами вербальної й невербальної комунікації. Структура моделі буде залежати від часу, цілей навчання мови й прагматичних інтересів кожної особистості. Метою зазначеної моделі є мінімізація різноманітних труднощів адаптації засобами мовного навчання.

Необхідність формування поняття етноорієнтованого навчання мови як нерідної зазначають нині багато фахівців (Т. Балихін, І. Бобришева, Чжао Юйцзяо та ін.). Ми вважаємо, що це пов'язано з тим, що усталений у методиці термін «національно орієнтоване (лінгвоорієнтоване) навчання» має значення як навчання іноземної мови з опорою на рідну мову іноземних студентів (або мову-посередник) і з урахуванням особливостей її системи. Водночас в етноорієнтованому навчанні дослідники роблять акцент на описі, зіставленні етнокультурних й етнопсихологічних особливостей іноземних студентів. Структурним фактором пристосування може виступати етнічна приналежність громадян. З етнопсихологічної точки зору підготовка іноземних студентів до міжкультурної взаємодії в процесі навчання й знаходження в інокультурному середовищі може різнитися: 1) за методом навчання – дидактичний або емпіричний; 2) за змістом навчання – загальнокультурне або культурно специфічне; 3) за сферою, в якій прагнуть досягти основних результатів (когнітивна, емоційна або поведінкова).

Етноорієнтованими компонентами інтегративної моделі лінгвокультурної адаптації є такі елементи системи мовного навчання (форми педагогічної взаємодії, засоби й прийоми роботи, тексти, навчальні матеріали), які враховують мовну, етнокультурну й етнопсихологічну специфіку певного етнічного контингенту студентів. Важливими є не стільки структурні відмінності мовних систем, скільки відмінності в системах національного мислення, національного характеру. З точки зору опису національної специфіки комунікативної поведінки й аналізу взаємодії різних культур, найбільш значущими є загальнокультурні й ситуативні норми. Саме загальнокультурні норми найчастіше постають джерелом непорозуміння, виникнення конфліктних ситуацій.

Технологія інтеграції етноорієнтованої адаптивної методики в процесі іншомовного навчання реалізується на основі комплексного етноорієнтованого опису й діагностики контингенту громадян із різних країн у складі конкретної навчальної групи, спрямованих на виявлення варіативних рис. Викладачеві пропонується певний алгоритм дій: 1) із корекції та адаптації змісту навчального курсу, зокрема у виборі методів, прийомів, форм і засобів навчання, ефективних у роботі з певним контингентом, що сприяють формуванню в них позитивного й зацікавленого ставлення до навчання та гармонійному розвитку особистості; 2) з вибору форм педагогічної взаємодії з інофонами, які забезпечують викладачеві й студентам шанобливу і плідну співпрацю; 3) з управління та організації взаємодії між представниками різних національностей в умовах поліетнічного навчального колективу, спрямованого на розвиток толерантного, шанобливого й доброзичливого ставлення один до одного студентів-іноземців із різних країн.

Етноорієнтовані складники методичної системи лінгвокультурної адаптації визначаються на кількох рівнях, відповідно до структури інтегративної моделі пристосування рівнями встановлення контактів, компонентами (цільовий, діагностичний, змістовний, індивідуально-особистісний, поведінковий, діяльнісний, професійно-орієнтований, рефлексивний), а також видами звикання, найбільш актуальними для певного національного контингенту іноземних учнів [4].

Опрацювання наукових джерел показало, що під час створення етноорієнтованої системи лінгвокультурної адаптації треба спиратися на такі положення: 1) освітній мігрант розглядається як суб'єкт освітнього процесу за носія певної етнічної лінгвокультури; 2) інофон піддається адаптаційним процесам (психологічної, соціокультурної, дидактичної та іншим видам адаптації) протягом усього навчання у виші; 3) адаптація етноспецифічна, тобто для представників певних регіонів та етносів можна виділити загальні труднощі пристосування до іншомовного освітнього простору й соціокультурного середовища, що впливають з їхніх етнокультурних та етнопсихологічних рис; 4) мова навчання є не тільки об'єктом учіння, але й інструментом адаптації й соціалізації іноземної молоді; 5) впровадження в процес іншомовного навчання адаптаційних методик, які розробляються на базі етноорієнтованого й системного підходів, дасть змогу інтенсифікувати процес мовної освіти представників певного етносу, підвищити мотивацію, сприяти гармонійному розвитку індивідуальності й формуванню вторинної мовної особистості, здатної до освітньої та професійної діяльності в умовах полілогу культур. Основна мета вищезазначеної системи – формування мовної особистості студента як представника певної етнічної спільноти, адаптованої до іншомовного освітнього середовища й навчально-професійної діяльності нерідною мовою в умовах поліетнічного та полікультурного осередку. Умовами застосування моделі є орієнтація на певний етнічний контингент, іншомовне навчання в міжкультурному середовищі, навчання в моно-/поліетнічній групі.

Ефективність застосування інтеграції етноорієнтованої моделі лінгвокультурної адаптації в практиці навчання визначається за такими критеріями, які характеризують динаміку процесу: предметно-мовний (готовність до сприйняття змісту освіти); екзистенціальний (готовність до рішень прагматичних завдань засобами вербальної та невербальної комунікації); індивідуально-особистісний (готовність до вербалізації особистого світовідчуття і світосприйняття засобами мови країни перебування); лінгвокультурний (готовність до пізнання іноземної лінгвокультури через нерідну мову), міжкультурний (готовність сприймати процес навчання як процес міжкультурної комунікації, основний принцип якого – принцип діалогу культур).

Знання особливостей етнічної групи забезпечить можливість вироблення єдиних методичних прийомів як у мовному, так й в міжкультурному пристосуванні, допоможе встановити з ними міцний й надійний «зворотний зв'язок». Етнокультурні портрети іноземних студентів, які складені на базі досліджень етнопсихологів, етнологів, психолінгвістів, дадуть змогу виявити, оцінити й обґрунтувати правомірність поведінкових орієнтацій представників різних етногруп іноземних учнів, розв'язувати складні проблеми міжособистісного спілкування в етнічно різноманітних навчальних групах, запобігати конфліктним ситуаціям на міжнаціональному та релігійному ґрунті, стабілізувати загальний сприятливий психологічний

клімат й умови успішного оволодіння навчально-професійними компетенціями.

Висновки. Психолого-педагогічні та методичні дослідження адаптаційних процесів освітніх мігрантів показали, що звикання інофонів до інокультурного освітнього середовища залежить від їх належності до тієї чи іншої етнічної спільноти, національної культури, навичок міжкультурної комунікації, індивідуальних психологічних характеристик. Знання мови стає одним із головних факторів, що впливають на труднощі пристосування до нерідного лінгвокультурного середовища. Проектування етноорієнтованої моделі лінгвокультурної адаптації дасть змогу спрогнозувати труднощі певної етнічної спільноти, інтенсифікувати процеси навчання й пристосування представників етногруп засобами іншомовного навчання в умовах міжкультурної взаємодії, розвиток мовних здібностей та компетенцій. Подальшого дослідження потребують етноспецифічні фактори, що впливають на формування й становлення особистості молодого людини в умовах полілогу культур.

Література:

1. Балыхина Т.М. Роль этнометодических знаний в формировании новых профессиональных качеств преподавателя высшей школы. *Вестник РУДН. Серия: Психология и педагогика*. 2010. № 3. С. 33–39.
2. Лебедева Н.М. Введение в этническую и кросс-культурную психологию. Москва : Ключ-С, 1999. 191 с.
3. Мельникова Н.Н. Стратегии поведения в процессе социально-психологической адаптации : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Санкт-Петербург, 2001. 194 с.
4. Поморцева Н.В. Лингвокультурная адаптация иностранных учащихся в процессе обучения русскому языку в условиях языковой среды: социально-психологический аспект. *Вестник РУДН. Серия: Вопросы образования: языки и специальность*. 2008. № 5. С. 69–74
5. Степаненко Е.В. Управление социальной адаптацией иностранных студентов в российском техническом вузе : дис. ... канд. социол. наук : 22.00.08. Москва, 2003. 194 с.
6. Трухачева Ю.С. Теоретическое исследование психологических механизмов адаптации мигрантов в современном социокультурном пространстве (на примере студенчества). *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*. 2011. № 4. С. 1–4.
7. Шлягина Е.И. Исследования этнической толерантности личности. *Национальный психологический журнал*. 2011. № 2(6). С. 82–89.

Kartseva M. Ethnic cultural model of lingual cultural adaptation of foreign students to multicultural educational environment

Summary. The application of an ethnic-oriented approach to the problem of training educational migrants and their adaptation difficulties caused by ethnic psychological and ethnic cultural characteristics are considered in the article. The need to attach the factor of students' ethnicity as a structure-forming factor during the design of adaptation processes of foreigners in the process of teaching a non-native language is justified. It is proved that linguistic and cultural adaptation is an important condition for realizing educational potentials and aims to ensure a balanced development of language abilities and competences. It is determined that the didactic system of lingual cultural adaptation of foreign students is based on cultural, integrated, personality-oriented, ethnic psychological and competent approaches to foreign language education. The content side of the ethnic-oriented model of lingual cultural adaptation is provided by a combination of pedagogical, psychological, methodological, ethnic cultural and intercultural components. The psychological component of the adaptive system is defined as information about cognitive styles and the motivation structure, their ethnic-psychological characteristics. Methodological component of this system is implemented by selecting methods, techniques, methods and means of training that are adequate to the ethnic cultural portrait of foreign students and aimed at minimizing their adaptation difficulties.

Ethnic cultural component is characterized as. component of a complex ethnic-oriented description of the contingent for linguistic and didactic purposes.

Generalized ethnic cultural portraits of foreigners, knowledge of behavioral stereotypes, the peculiarity of their educational and professional methods and skills, their beliefs, traditions and customs will allow identifying, evaluate and justify the legitimacy of behavioral orientations of representatives of different ethnic groups of educational migrants, to solve cognition problems of cognition and interpersonal communication in ethnically heterogeneous training groups, prevent conflict situations, stabilize the overall favorable psychological climate and conditions for successfully mastering educational and professional competencies.

Key words: foreign language, ethnic cultural, lingual cultural, adaptation, foreign student.